

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA

Institutul de Studii Doctorale

Școala Doctorală „Istorie, Civilizație, Cultură”

**IDEEA EUROPEANĂ CA PROIECT ȘI ACȚIUNE POLITICĂ ÎN
MEMORIALISTICA ELITELOR ROMÂNEȘTI INTERBELICE**

Coordonator doctorat

Prof.univ.dr. Doru RADOSAV

Student-doctorand

Ioan MUREȘAN

2020

1

CUPRINS

Introducere	3
Capitol I	44
Repere teoretice și metodologice	44
1. Memorie, Istorie, Identitate	48
• Memorie ↔ Istorie	48
• Memorie ↔ Identitate	61
• Istorie ↔ Identitate	64
2. Memoria din memorialistică	66
• Memorialistica ca spațiu de confluență	69
• Formele Memorialisticii	74
• Subiectiv și obiectiv	83
Capitol II	92
Ideea europeană și promovarea ei în spațiul românesc interbelic	92
Capitol III	153
Partidul Național Țărănesc - Promotorul europenizării României întregite	153
1. Pe drumul unificării forțelor democratice	155
2. Partidul Național Țărănesc la guvernare	186
3. Partidul Național Țărănesc în apărarea Libertății și Democrației	217
Capitolul IV	248
Proiecte politice integratoare în Europa interbelică	248
1. Proiecte politice regionale	250
• Mica Înțelegere	251
• Înțelegerea Balcanică	261
2. Proiecte cu vocație universală	273
Concluzii	303
Bibliografie	333
Bibliografie primară	333
Bibliografie secundară	336

REZUMAT

Lucrarea aceasta de cercetare pornește de la constatarea, agreată de mulți dintre noi, nu fără sentimente de tristețe și amărăciune, că România, după ieșirea din noaptea comunistă, nu a găsit drumul cel mai bun, menit să o reintegreze în spațiul de cultură și civilizație european contemporan în toată plenitudinea sa.

La peste zece ani de când România a fost acceptată să se alătore celorlaltor țări de pe continentul nostru în ambițiosul proiect constructiv al Uniunii Europene, ea rămâne tutuși, în continuare, o țară marginală, de la periferia spațiului european, subdezvoltată economic și obedientă politic.

Mult mai grav este faptul că în sfera politică europeană se nasc semne de întrebare legate de decizia luată cu privire la acceptarea României în Uniunea Europeană, atâta vreme cât aceasta apare, în multe privințe, incompatibilă cu Europa, departe de aceasta din punct de vedere cultural, civilizațional și politic.

Incapacitatea României de a se înscrie pe un vector de dezvoltare economic și social, asemeni celorlalte state foste comuniste din Europa centrală: Cehia, Slovacia, Ungaria și Polonia; mărirea decalajului dintre acestea și România, la toți indicatorii care vorbesc de viața cotidiană a cetățenilor, accentuează această percepție de incompatibilitate.

Întrebarea care se pune atunci în mod firesc este următoarea: Este România compatibilă cu Uniunea Europeană? Dacă răspunsul este afirmativ, vor trebui identificați pașii greșiți făcuți pe acest parcurs al revenirii în Europa, corecți și înlăturați. Și pentru că am folosit termenul de reintegrare, acest lucru se datorează faptului că românii, în istoria lor modernă, au mai pornit într-o aventură europeană întreruptă brusc de izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial și mai ales de urmările nefaste ale acestuia. Înțelegerea acestui prim demers de integrare europeană pornit imediat ce statul național român modern a fost recunoscut de comunitatea internațională, la Conferința de Pace de la Paris din 1919-1920, ar putea furniza o altă abordare și o altă cale de urmat pentru ca România să-și ocupe locul pe care-l merită în concertul european.

În România interbelică a existat însă și o tradiție democratică de gândire critică, care este adevărat a pierdut confruntarea cu forțele antidemocratice, antioccidentale și antimoderniste, dar care se cuvine a fi cunoscută și asumată de toți aceia care doresc să reînnoade această tradiție și să pornească din nou pe drumul care duce România în Europa sau „A aduce, cu orice preț, Europa acasă. La noi, în România”¹, cum ar zice regretatul Adrian Marino.

„Ideea europeană” nu a fost descoperită și nu s-a afirmat la noi doar după anul 1989, cum încearcă uneori să se acrediteze ideea, trebuie spus acest lucru, pentru că altfel s-ar crede că toată gândirea și ideologia românească cu privire la relațiile stabilite între spațiul românesc și cel al Europei occidentale s-ar reduce doar la ideile și teoriile conținute în lucrările unor intelectuali ce s-au afirmat la sfârșitul perioadei interbelice și după, cunoscuți ca „generația bombastică”, reeditată și promovată asiduu în postcomunism.

În această perioadă din istoria României, care pare astăzi dominată cultural doar de acești ideologi de orientare naționalist-mistică, tradiționalist-autohtonistă, au existat și promotori ai ideilor democratice, liberale, europene. Acum au apărut câteva dintre lucrările fundamentale ale culturii românești cu orientare pro-europeană: *Istoria Civilizației Române Moderne* de Eugen Lovinescu, în trei volume (1924-1926), *Burghazia Română* (1925) și *Neoliberalismul* (1927) scrise de Ștefan Zeletin, *Partidele Politice* (1926) o serioasă lucrare a lui P.P. Negulescu. Este vorba apoi de ciclul de conferințe inițiate de „Institutul Social Român” condus de sociologul Dimitrie Gusti, având ca teme de dezbateri: „Doctrinile Partidelor Politice” (1923); „Experiența socială și politică contemporană” (1930) ș.a. Nu trebuie uitat apoi faptul că tot în această perioadă au apărut o serie întreagă de reviste și publicații periodice în paginile cărora susținătorii și promotorii „ideii europene” își puteau publica ideile, opiniile, tezele și punctele de vedere în legătură cu aceasta. Voi aminti aici doar pe cele mai importante dintre acestea: *Cuvântul liber*, *Viața Românească*, aflată sub conducerea lui Garabet Ibrăileanu și apoi a lui Mihai Ralea, și *Ideea europeană* (1919-1928) condusă de Constantin Rădulescu-Motru.

Revitalizarea tradițiilor pro-europene ar putea juca rolul de a evita greșelile trecutului, recidivele mitologice și ar ajuta la descurajarea pornirilor etnocentriste și autarhice, într-o Românie în care nivelul de trai scăzut, atacurile la adresa identității și mândriei naționale proferate aproape zilnic, umilințele la care sunt supuși românii în țară și în străinătate, ar putea crea în viitorul apropiat o masă de manevră pe care unii lideri politici să o folosească în mod interesat, pentru a reveni la o nouă formă de dictatură, facilitată de tehnologia modernă de supraveghere a comunicațiilor și comportamentelor umane.

¹ Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Editura Polirom, 1995, p. 110.

„Ideea europeană” va reprezenta pentru noi, în această analiză, un *corpus* de: valori și principii, concepte, instituții, proceduri și mecanisme, comportamente sociale, deprinderi și moravuri, care definesc cultura și civilizația europeană occidentală; furnizează elementele de arhitectură instituțională și proceduri decizionale pentru statul politic democratic; organizează și reglementează viața socială și economică din societățile moderne și contemporane.

Pornind de la această definiție voi cerceta dacă „ideea europeană” s-a aflat printre preocupările elitelor culturale și politice interbelice din țara noastră, ca un adevărat proiect politic de societate necesar a fi construit în noua Românie, rezultată din unificarea tuturor provinciilor, ținuturilor și teritoriilor locuite în majoritate de români într-o organizație statală unică. Obiectivul urmărit pentru a fi atins ar fi trebuit să fie: Amenajarea unui spațiu de Libertate în care noua comunitate politică românească să-și poată etala în mod democratic pluralismul.

Îmi propun, în consecință, să elaborez o lucrare care să surprindă modul în care conceptul de „idee europeană” a fost perceput, promovat și dezvoltat în mediile intelectuale românești, precum și dacă acesta a fost înțeles ca un proiect politic ce ar fi trebuit extrapolat la scara întregului continent european. Dinamica politică a conceptului de „idee europeană” ne apare cu atât mai importantă cu cât în perioada interbelică are loc asamblarea într-un stat politic modern a tuturor provinciilor românești provenite din mai multe spații culturale și tot atâtea tradiții politice și administrative. Vom încerca în consecință să identificăm pe aceia care au înțeles că la baza noului stat politic român trebuie așezate principiile democrației, ale libertăților și drepturilor fundamentale așa cum au fost ele elaborate și implementate în Europa de apus.

Tot legat de această componentă politică, a „ideii europene”, vom urmări modul în care oameni politici, dar și oameni de cultură români, au înțeles să participe la proiectele de integrare politică la nivel regional: central-european, balcanic și oriental; precum și la nivelul întregului continent european.

Aceste demersuri integratoare erau necesare pentru dezvoltarea unor noi relații între statele europene care să pornească de la dialog, colaborare și cooperare, având ca obiectiv menținerea păcii pe continentul nostru.

Lucrările memorialistice scrise în prima jumătate a secolului trecut, care au văzut lumina tiparului în ultimii ani pentru întâia oară, la care s-au adăugat și unele reeditări ale acelor care au apucat să apară până la instaurarea regimului comunist în țară – multe asemenea texte așteaptă încă să fie redactate publicului cititor contemporan – au constituit pentru mine principala sursă de documentare și cercetare.

Toate aceste materiale memorialistice teaurizează memoria vie a autorului din postura sa de actor și/sau spectator al evenimentelor și proceselor istorice desfășurate în trecut și pentru

care aceștia depun astfel mărturie. Pluralismul perspectivelor acestor naratori este dat de: poziția ocupată în societatea românească, nivelul cultural, ideologia pe care o îmbrățișează, acțiunea politică pe care o întreprind sau o susțin în mod explicit și nu în ultimul rând de modul de înțelegere și atitudinile față de principale evenimente derulate în epocă, atât pe plan intern cât și pe scena politică europeană.

Explorarea și punerea în valoare a memoriei teaurizată în aceste texte memorialistice va reconfigura profilul identitar al românilor, va schimba unele percepții și păreri legate de idealurile și comportamentele acestora, intrate deja într-un clișeu acceptat, va îmbogăți patrimoniul cultural și politic, toate acestea vor înlesni în cele din urmă pentru contemporani reracordarea la spațiul european.

Această memorie plurivocală cultural va intra pe parcursul epistemologiei istorice, dislocând falsurile, minciunile și neadevărurile, contribuind la o rescriere a istoriei românilor, care să valorizeze evenimentele petrecute în trecut din toate perspectivele de care dispunem astăzi, pentru a ne putea apropia de o imagine cât mai veridică a acesteia.

Interdicțiile, dogmele, măsluirile ideologice, jumătățile de adevăr, au aruncat vreme de aproape patru decenii această perioadă din istoria României într-o zonă de penumbră, marginală, fără semnificație în devenirea noastră ca națiune de tip european. Primii ani de după 1989 au încercat contrapunerea acestei perioade comunismului românesc, idealizând-o, din ignoranță sau voit (eu cred mai mult în această ultimă variantă) așa cum am arătat în capitolul respectiv, au adus la lumină doar o grupare de intelectuali români care, dovadă stau lucrările publicate în epocă, au pavat drumul către dictatură și totalitarism în țara noastră, îndepărtând și înstrăinând România de Europa.

Din toate aceste motive lucrarea rezultată în urma cercetării acestui *corpus* de lucrări memorialistice, însoțite de declarațiile publice ale principalilor protagoniști politici, programe politice, electorale și de guvernare, acte legislative și constituționale, decizii și măsuri luate de executiv, inițiative și acțiuni diplomatice întreprinse pe plan regional și european, toate având ca fundal marea dezbateră publică din societatea românească cu privire la calea de urmat de către România, întregită în noul context european, care au dus la confruntarea dintre cele două principale tabere ideologice: cea a europeniștilor sau moderniștilor, *versus* gruparea tradiționaliștilor sau autohtoniștilor; am structurat-o în patru capitole, la care se va adăuga și unul rezervat concluziilor, care se vor desprinde în mod necesar.

În primul capitol voi încerca să ancoriez lucrarea în spațiul istoriografiei contemporane prin definirea unor noțiuni-cheie folosite în aceasta și identificarea unor repere teoretice și metodologice față de care să mă pot raporta în demersul meu legat de valorificarea textelor

memorialistice, în procesul cunoașterii trecutului, ca alternativă la istoria oficială elaborată de regimul comunist și care dăinuie până în zilele noastre, în mare parte.

La începutul acestui capitol cu ajutorul filozofului Paul Ricœur în principal, dar frecventând și pe alți teoreticieni din domeniul filozofiei și științelor istorice: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Raymond Aron, Neagu Djuvara și Doru Radosav; ca să amintesc doar câțiva dintre aceștia, voi încerca să clarific raporturile ce se stabilesc între Memorie, Istorie și Identitate în procesul derulat cu privire la cunoașterea trecutului.

Relațiile ce se vor stabili între aceste trei concepte: Memorie, Istorie și Identitate; vor desena un triunghi ale cărui laturi vor fi tensionate de extremități, menținând astfel în echilibru această configurație.

În partea a doua a acestui prim capitol voi trata tot acest material memorialistic ca o uriașă arhivă în care memoria autorilor a fost depozitată. Demersul de extragere al acesteia în forma sa veridică, care să poată sta la baza cunoașterii istorice prin recuperarea trecutului trebuia să fie precedat însă de câteva operațiuni menite să clarifice unele aspecte legate atât de forma cât și de fondul acestor texte memorialistice.

Înainte de toate va fi necesară localizarea amplasării acestora în spațiul culturii scrise. Refuzând formula, consacrată de ani buni, de „literatură de frontieră” am propus sintagma: „Memorialistica ca spațiu de confluență”. Acest spațiu ia naștere prin unificarea unor domenii aparținând literaturii cu unul ce ține de istorie în principal, la care se mai pot adăuga și zone ce aparțin altor științe: sociologia, etnografia, filozofia, etc.

Valorificarea acestor scrieri din cele două perspective, istorică și literară, în principal, se completează, vom vedea, în mod fericit, chiar dacă fiecare dintre părți încearcă să le revendice în totalitate. Literatura memorialistică este construită pe fundația dată de memorie, care este legată de fapte și evenimente derulate în trecut, ea se validează prin natura lor documentară în spațiul istoric. Acesta constituie principalul argument al istoricilor când revendică pentru Istorie memorialistica.

Va urma apoi o identificare a formelor pe care le îmbracă memorialistica ca narațiune personală, ce unifică pe autor cu lumea în care trăiește, ținând cont de apropierea sau distanța existentă între timpul scrierii sau al mărturisirii și timpul trăirii. Din acest punct de vedere se poate trasa o linie despărțitoare, chiar dacă și aceasta va fi adeseori încălcată, între scrierile memorialistice așternute pe hârtie din perspectiva timpului, ca o întreprindere de reconstrucție a istoriei personale dar și a epocii trecute, care este adusă în prezentul scrierii într-o formă coerentă dată de înțelegerea autorului și consemnările făcute, în ritm cotidian, încadrate secvențial în spațiul public din epocă.

În prima categorie vom include: memoriile, autobiografiile, amintirile; toate consemnând evenimente, creionând portrete, depunând mărturie despre: trăiri, experiențe, sentimente, crezuri, idei, stări sufletești sub forma unor confesiuni; mult timp după ce toate acestea s-au întâmplat, încercând o reconstituire istorică făcută din perspectiva timpului prezent care în acest caz este cel al scrierii.

În cea de a doua categorie, a consemnărilor cotidiene, se vor afla încadrate: însemnările zilnice, notele politice, jurnalele; toate caracterizate de faptul că distanța dintre timpul trăirii și timpul mărturisirii în scris este minimă, în acest caz gradul de autenticitate este foarte ridicat. Consemnarea cotidiană lasă evenimentul neprelucrat, reprezentarea lui nu va fi influențată de evenimente și fapte survenite ulterior.

Atât memoriile cât și însemnările cotidiene, ca scrieri personale, proiectează încadrarea dinamică în sinteză sau cotidian, a autorului în societatea din epocă, realizând astfel o integrare a unei părți într-un întreg.

În sfârșit, dar nu în ultimul rând ca importanță, voi aborda în finalul acestui prim capitol și dimensiunea subiectivă a acestor texte memorialistice. Stabilirea dimensiunilor subiectivității și a limitelor obiectivității în cazul memorialisticii este un demers foarte greu de întreprins. În cel mai bun caz vom putea susține faptul că toate aceste scrieri memorialistice parcurg o mișcare oscilatorie între subiectiv și obiectiv, dacă ar fi să le așezăm pe o axă având ca poli extremi aceste două caracteristici. Nici una dintre acestea nu se va situa la unul dintre cei doi poli, riscând astfel să se transforme în alt gen de scriere: în cronicar neutru sau să fie împinsă spre eseul atemporal. Deoarece am arătat deja că memorialistica, în toate formele sale, pune în evidență atât omul cât și epoca în care acesta trăiește, dar în proporție diferită de la un autor la altul, aceasta va fi una din cauzele care vor stabili locul ocupat de lucrare pe axa subiectiv – obiectiv. Temperamentul autorilor și caracteristicile epocii în care au loc consemnările memorialistice vor influența și ele poziția ocupată de acestea între cei doi poli extremi. Ce este însă demn de semnalat este faptul că tabloul general este al unei epoci înrămată în matricea ei social-politică și culturală, lucru care ne interesează pe noi aici, în această cercetare, obținut din alăturarea tuturor acestor viziuni, ca niște pete de culoare obținute dintr-o pluralitate de perspective, vor proiecta o imagine panoramică, dinamică, ce va căpăta sens pentru o majoritate, determinându-i astfel caracterul obiectiv.

În cel de al doilea capitol voi creiona noul cadru de manifestare al societății românești, în ansamblul ei, după ce provinciile locuite de români și care au aparținut Imperiului Austro-Ungar și Imperiului Țarist al Rușilor s-au alăturat Vechiului Regat al României în încercarea de a construi un nou stat politic modern pentru majoritatea românilor, așezat pe voința exprimată în

Documentele Unirii, hotărâri adoptate în toate aceste provincii. Acestea cereau în mod imperativ ca la baza noului stat politic al românilor să fie așezată o Constituție și un ansamblu arhitectonic de instituții democratice, inspirate din tradiția, cultura și civilizația europeană, de unde se revendică în fapt și românii din toate provinciile locuite de ei. Tot aici vom arăta ce înseamnă de fapt preluarea „ideii europene” în construcția unui stat politic european democratic.

Marea controversă ideologică dintre „europeniști” și „tradiționaliști”, inițiată în societatea românească încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, continuă și capătă acum, în perioada interbelică, noi dimensiuni și valențe de manifestare, atingând punctul culminant. Ea va influența într-o mare măsură direcția și sensul construcției statului politic român modern. În primul deceniu al perioadei interbelice, forțele angajate în promovarea și susținerea „ideii europene” au precumpănit în societate, în consecință au reperat o serie întregă de succese pe calea modernizării și europenizării României. Constituția din 1923, legislația adoptată în marea ei majoritate, actul de guvernare în general, locul ocupat de România în comunitatea statelor europene, la Liga Națiunilor și în alte organizații internaționale, au proiectat imaginea unei Românie care părea că în sfârșit și-a ocupat locul meritat în Europa democratică și civilizată pentru totdeauna. A urmat apoi marea criză economică mondială și revenirea pe tronul țării a principelui Carol, care au înscris România pe un traseu politic marcat de îngrădirea drepturilor și libertăților cetățenești, negarea pluralismului din societate, la capătul căruia guvernarea democratică a fost înlocuită cu dictatura.

În acest al doilea capitol voi prezenta modul în care „ideea europeană” a fost promovată în societatea românească atât la nivel teoretic, de către principalii reprezentanți ai grupării „europeniste” care au elaborat analize și investigații laborioase în domeniile: istoric, sociologic, cultural și politic; pentru a identifica influențele și momentele istorice care au marcat drumul spre modernizare al României și integrarea sa în Europa, dar și din punctul de vedere al acțiunii politice, atât de necesare pentru implementarea efectivă în societate și în armătura instituțională și decizională a noului stat politic român aflat în plin proces de construcție, a valorilor europene.

Pentru început voi prezenta demersul teoretic inițiat și susținut de criticul literar și esteticianul Eugen Lovinescu în valoroasa sa lucrare în trei volume *Istoria civilizației române contemporane*, apărută în anii 1924 și 1925. Aceasta a fost prima analiză amplă și cuprinzătoare consacrată devenirii României moderne, din punctul de vedere al sociologiei și filozofiei culturii.

Ideea principală, anunțată programatic, care străbate lucrarea lui Eugen Lovinescu este tocmai aceasta, că: civilizația română modernă este rezultatul exclusiv al propagării și preluării în societatea românească a ideilor liberale din Europa occidentală (teoria sincronismului), în

vreme ce relațiile economice stabilite cu aceasta și nașterea burgheziei autohtone sunt apariții ulterioare acestui proces (primatul ideologiei asupra economicului).

Mă voi opri apoi asupra altor două lucrări de referință din cultura română: *Burghezia română*, cu subtitlul *Originea și rolul ei istoric*, apărută în anul 1925, și *Neoliberalismul*, cu subtitlul *Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, care a văzut lumina tiparului doi ani mai târziu, în anul 1927, și care s-a dorit o continuare a celei dintâi. Autorul acestora, filozoful și economistul Ștefan Zeletin, adevărat european prin formație, a dorit să demonstreze faptul că drumul României este indisolubil legat de cel al capitalismului de tip occidental. Lucrările lui vin să adauge o altă dimensiune, cea economică, în completarea celei ideologice și culturale evidențiate de Eugen Lovinescu, în analiza și identificarea procesului de modernizare a României după model european. El consideră că forțele ce se manifestă în sfera economică sunt cele care dau naștere burgheziei române și pregătesc astfel terenul pentru modernizarea țării. În acest proces ideile liberale venite din occident nu joacă nici un rol, primordiale sunt relațiile economice ce se stabilesc între România și țările din Europa.

Nicolae Iorga este probabil personalitatea românească din perioada interbelică, cea mai proeminentă, bine conturată, de cultură enciclopedică, care se afirmă și domină apoi spațiul cultural, universitar și academic românesc, pe care îl racordează cu inteligență spațiului cultural european.

Pentru un astfel de om plurivalent, plin de energie, cu o viață atât de dinamică, ideile nu puteau rămâne doar la nivel teoretic, ele se cereau implementate în viața cotidiană. Dacă ideile nu puteau fi deci separate de acțiune, Nicolae Iorga a trebuit să intre în luptă. Așa și-a intitulat cel de al doilea volum: *Lupta*; din lucrarea autobiografică *O viață de om – Așa cum a fost*, apărută în trei volume, în anul 1934, cu supratitlul *Orizonturile mele*.

Nicolae Iorga mi-a apărut dincolo: de vasta sa erudiție și cultură enciclopedică, de cercetătorul care a răscolit arhivele și bibliotecile din marile centre europene în căutarea febrilă a documentelor referitoare la istoria românilor, de autorul celor mai multe lucrări de istorie românească (700 de titluri din cele 1.200 de lucrări publicate în total) scrise vreodată, de profesorul care a întemeiat o școală de istorie românească; lucruri pe care le-am cunoscut și apreciat în consecință, ca intelectualul român prin excelență, care și-a iubit cu sinceritate patria și națiunea sa. Această dragoste profundă a reprezentat liantul între toate acțiunile pe care le-a întreprins în domeniile de activitate în care s-a implicat și a fost prezent. Abia după ce am înțeles acest adevăr, atât de slab scos în evidență de autorii români, am putut înțelege și esența demersurilor sale culturale și politice. Toate acestea au fost subordonate de marele istoric român unui singur obiectiv, pe care l-a urmat toată viața, acela de a veghea ca marea realizare a

generației sale, România întregită, să se consolideze, să devină o realitate politică, socială, culturală și economică, care să se afirme și să fie recunoscută ca o componentă a lumii civilizate europene și universale.

Acesta este motivul pentru care l-am inclus în această cercetare. Nu sămănătorismul său idilic sau viziunea sa idealistă despre satul românesc patriarhal încrămășat în timp, într-un timp apăsător, peste puțină vreme de a fi revitalizat în plin secol al XX-lea, când România a ales, totuși, să pășească pe calea modernizării, industrializării și urbanizării, ne interesează aici, ci viziunea lui Nicolae Iorga despre naționalism, stat național și Europa statelor naționale care au luat naștere după Marele Război.

Marele spirit european și universal care a fost Nicolae Iorga a înțeles foarte repede că noua Românie trebuie pusă în relație cu Europa, care este înțeleasă și prezentată ca o entitate culturală și civilizațională superioară. În același timp el s-a exprimat împotriva oricăror excese naționaliste în construcția statelor naționale din perioada interbelică.

Nicolae Iorga scoate în evidență nu numai conexiunile între istoria diferitelor popoare europene, ci mai ales accentuează existența elementelor comune est-europene, a căror îmbinare ar fi dus la trăsături care definesc în mod specific civilizația și cultura europeană. Concepția filozofică a lui Iorga respinge viziunea occidentalilor potrivit căreia Estul este doar o anexă, o periferie a Vestului, în percepția unei Europe unite la nivel continental.

Nicolae Iorga era profund convins, chiar în anii '30 ai secolului trecut, că este posibil să se articuleze o Europă unită, în care toate statele să aibă aceleași drepturi, iar statele mari și puternice să nu le asuprească pe cele mici și slabe. Această Europă a numeroaselor state naționale, în care naționalismul rigid al unor popoare mari nu lasă loc de afirmare pentru alte naționalități, trebuie schimbată cu una care să promoveze considerația și toleranța față de diversitatea etnică, contribuind astfel la dezvoltarea complexeii idei naționale, în același timp refuzând ideea mult mai îngustă de uniformitate, de ștergere a identității naționale.

Iuliu Maniu a fost omul de stat român, care datorită anvergurii gândirii și acțiunii sale politice cu greu ar putea fi încadrat într-un tablou al oamenilor politici români, dimensiunile lui uriașe îl așează mai degrabă la un alt nivel, cel al umanității.

Principiile cu care s-a identificat: naționalismul luminat, democrația desăvârșită, dreptatea socială și morala creștină; l-au ghidat în toată activitatea sa politică. Nu s-a abătut de la aceste principii nici în momentele cele mai grele sau dramatice, survenite în timpul acțiunilor și demersurilor sale politice, când a avut de înfruntat adversari redutabili.

Așa s-a întâmplat când s-a aflat angajat în luptă cu conducătorii maghiarilor pentru dobândirea drepturilor politice și naționale pentru toți românii din Imperiul Austro-Ungar.

Cu fruntașul liberalilor din Vechiul Regat, Ionel I.C. Brătianu, a înțeles să se confrunte, pentru a-l face pe acesta să respecte dorințele românilor din provinciile românești care s-au alăturat Vechiului Regat după Primul Război Mondial, în elaborarea noului așezământ fundamental al României astfel reîntregite, Constituția din anul 1923, conținute în **Documentele Fondatoare** ale noului stat politic român, adoptate în cadrul unor adunări reprezentative în cursul anului 1918 la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia.

Dar poate cel mai important moment care definește profilul de om politic democrat în înțelesul larg, european, al cuvântului, este poziția pe care s-a situat și acțiunile pe care le-a întreprins Iuliu Maniu în apărarea libertăților și drepturilor fundamentale ale cetățenilor, a statului democratic bazat pe separația puterilor, a Constituției și a cadrului legal, atunci când regele Carol al II-lea, susținut de o mare majoritate a elitei politice și culturale românești interbelice, înțelege să abroge Constituția democratică din anul 1923, să desființeze partidele politice, fără de care nu se poate înțelege o viață democratică în stat, să promulge o nouă lege fundamentală, la 27 februarie 1938, prin care el, Regele, să devină „capul statului”, iar apoi să se pună în fruntea Frontului Renașterii Naționale, înființat prin decret-lege la 16 decembrie 1938.

Modul cum a înțeles să apere Libertatea, Iuliu Maniu, în acele vremuri când nu numai România, dar un număr tot mai mare de state europene, unele cu lungi tradiții democratice, au abandonat sistemul politic parlamentar democratic în favoarea unor regimuri autoritare sau dictatoriale, îl proiectează pe acesta în valoroasa galerie a oamenilor de stat europeni, împregnați de valorile și principiile de libertate și democrație, patriotism și naționalism luminat, dreptate socială și morala creștină.

În cuprinsul capitolului al treilea: *Partidul Național Țărănesc – Promotorul europeanizării României*, am încercat să pun în evidență rolul jucat de acest partid politic democrat pe scena românească interbelică, ca principală instituție modernizatoare și reformatoare, după model european, a României întregite, indiferent de poziția în care s-a aflat în decursul timpului, la guvernare sau în opoziție.

Structurat în trei părți, capitolul începe cu prezentarea drumului parcurs până la 10 octombrie 1926 când cele două principale grupări politice: Partidul Național și Partidul Țărănesc au fuzionat, luând astfel naștere Partidul Național Țărănesc.

Partea a doua a acestui capitol dedicat acțiunii politice a Partidului Național Țărănesc, a fost alocată demersului de guvernare întreprins de acesta în perioada 1928-1933 cu o notabilă întrerupere de un an, intervenită între 1931-1932 când țara a fost supusă unui experiment care a eșuat lamentabil, guvern de tehnicieni, prezidat de marele cărturar Nicolae Iorga.

Prezentarea demersului de guvernare al național-țărăniștilor va părea cititorului, din cauza unor înșiruri de acte normative, legi și hotărâri de guvern, promovate în sfera reorganizării statului și a principalelor instituții ale acestuia, din domeniul economic și social, din cel al educației și culturii, al reorganizării armatei și a forțelor de ordine internă, politica externă și accesul capitalului străin pe piața internă, față de care se cunoaște, a promovat politica „porților deschise”, asigurând „egalitate de tratament” între capitalul străin și cel românesc; lungă, lipsită de atractivitate, anostă și fără mare interes. Dar aceste lucruri trebuie scoase în evidență și pentru simplu motiv că vreme îndelungată principalele măsuri de modernizare a țării întreprinse în această perioadă au fost trecute sub tăcere, iar promotorii acestora au fost trecuți în anonimat.

Nu vom uita să amintim, încă odată, în ce condiții a fost dusă această guvernare care s-a suprapus peste cea mai mare criză economică mondială, pe care omenirea a cunoscut-o, declanșată în toamna anului 1929 la Bursa de la New York și propagată în toată lumea, cu efecte devastatoare mai ales pentru țările cu economie preponderent agrară, cum a fost România din acei ani, vreme de câțiva ani, până în 1933.

Și de parcă nu ar fi fost de ajuns această devastatoare criză economică, care a zădărnicit aproape tot programul de prefaceri economice și sociale a României, pe tronul țării a urcat principele Carol, la 8 iunie 1930, devenind regele Carol al II-lea al României. Iuliu Maniu și fruntașii național-țărăniști au fost favorabili acestui act, în condițiile în care Regența s-a dovedit a fi incapabilă, ca instituție, să se plaseze echidistant și neutru față de toți participanții la jocul politic din societatea românească. Dar regele Carol al II-lea s-a dovedit în scurt timp un element perturbator mult mai grav pentru buna funcționare a instituțiilor statului și a democrației în general, decât ar fi putut să prevadă cineva.

După trecerea în opoziție, la sfârșitul anului 1933, funcția de președinte i-a revenit lui Ion Mihalache, Iuliu Maniu înțelegând să se retragă la Bădăcin, dar nu și din lupta politică care în anii următori se va înscrie pe noi traiectorii de acțiune și manifestare publică. Deoarece guvernarea liberală prezidată de Gheorghe Tătărescu, desfășurată între anii 1934-1937, a fost una care sub influența directă a regelui Carol al II-lea a renunțat să respecte în totalitate drepturile și libertățile înscrise în Constituția din 1923 și urma o cale care prefigura abandonul cadrului democratic parlamentar statuat în textul constituțional, Partidul Național Țărănesc s-a manifestat ca o puternică forță de opoziție față de aceasta și ca un apărător al Libertății și Democrației din România.

Cel de al patrulea capitol, pe care l-am intitulat: „Proiecte politice integratoare în Europa interbelică”, va cuprinde pe scurt proiectele politice europene propuse și stadiul lor de

realizare la care s-a ajuns în perioada interbelică, atât cele de la nivel regional: central-european, balcanic, etc; cât și cele de la nivel continental.

„Ideea europeană” este înțeleasă de această dată ca un proces ce trebuie promovat la nivel continental, pentru articularea unui ansamblu politic coerent, format din state europene compatibile, care împărtășesc aceleași valori fundamentale și care doresc să colaboreze într-un proiect politic pentru atingerea unor obiective comune

Vom analiza în primul rând participarea României în alianța politică Mica Înțelegere pe toate dimensiunile ei: politică, economică, militară și culturală. Această alianță politică a fost convenită și încheiată între Cehoslovacia, România și Iugoslavia, trei state din centru Europei succesoare într-o mare măsură a fostului Imperiu Austro-Ungar. Privită ca o încercare de reasamblare a acestui spațiu politic central-european, pornind de la valori și principii egal împărtășite de toți participanții la această construcție politică regională, noua structură politică a fost menită să se opună încercărilor venite din partea statelor revizioniste de a schimba *status-quo*-ul teritorial din zonă.

Ne vom opri apoi cu analiza și asupra altor proiecte europene, lansate de oameni politici francezi de data aceasta, dornici să se pună în fruntea unei mișcări de unificare voluntară a întregii Europe; este vorba de planurile Briand și Tardieu. Aristide Briand, prim-ministru al guvernului francez, lansează ideea federalizării Europei cu prilejul discursului ținut în fața Adunării Societății Națiunilor, la 5 septembrie 1929. Proiectul de articulare federală a Europei avea ca fundament realizarea unei înțelegeri franco-germane postbelice, care să devină motorul integrării europene.

Dacă ideea, dar și demersurile inițiate de Aristide Briand, s-au dovedit mult prea mărețe și curajoase pentru oamenii politici europeni din perioada interbelică, care nu s-au putut ridica la nivelul oamenilor politici americani, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care au pus bazele Statelor Unite ale Americii, în vremuri și condiții mult mai dificile, un alt om politic francez, André Tardieu, nu s-a lăsat descurajat și a propus un alt plan, de mai mică anvergură, de construcție europeană. Astfel Proiectul Tardieu renunță pentru început la federalizarea întregului continent european, propunând ca primă etapă articularea federală a spațiului central-european. Această parte centrală a continentului nostru, care până la război s-a aflat sub autoritatea Casei de Habsburg, părea un câmp propice pentru declanșarea unui proces de articulare a unei federații multinaționale. Proiectul Tardieu nu era în esență foarte diferit de proiectul de federalizare propus încă din anul 1906 de omul politic român, cetățean al Imperiului Austro-Ungar, Aurel Constantin Popovici, care în monumentală sa lucrare: *Die Vereinigten Staaten Von Gross-Österreich* (Statele Unite ale Austriei-Mari), urmărea tocmai obținerea în spațiul dunărean a unei

structuri politice federative prin reformarea Imperiului Austro-Ungar, capabilă apoi să devină nucleul unei structuri federale mai largi, până la nivel continental.

Alături de aceste trei proiecte de construcție europeană de tip federal în perioada interbelică au mai fost lansate idei și proiecte care să ducă la apropierea și conlucrarea națiunilor europene, atât în domeniul economic dar mai cu seamă în cel politic. Antanta Balcanică, înțelegerea politică survenită între țările din peninsula Balcanică: România, Iugoslavia, Turcia și Grecia; este un exemplu în acest sens. Această alăturare într-un singur bloc de state este opera aproape în exclusivitate a unui alt mare om politic român, de talie europeană, Nicolae Titulescu.

Un exemplu de cooperare economică intervenit între statele din centrul Europei și care merită amintit este constituirea Blocului statelor agrare compus din șase state: Polonia, Ungaria, Iugoslavia, România, Bulgaria și Cehoslovacia. Această grupare de state europene a încercat să promoveze, fără succes însă, o politică comercială comună prin care să obțină din partea statelor industriale, în timpul mării crize economice mondiale (1929-1933), accesul pe piețele lor cu produse agricole în mod preferențial, pentru a reuși astfel să-și echilibreze balanțele comerciale. Promotor energetic al acestui demers economic comun a fost economistul Virgil N. Madgearu, fruntaș al Partidului Național Țărănesc.

La capătul acestui parcurs de cercetare pe care l-am realizat asupra principalelor lucrări elaborate în perioada interbelică privitoare la interacțiunea românilor cu spațiul de cultură și civilizație europeană, a bogatului material memorialistic: memorii, amintiri, jurnale, însemnări zilnice și note politice însoțite de discursurile și cuvântările publice, de articolele din presa română și străină a vremii și nu în ultimul rând a unor lucrări cu caracter biografic dedicate unor oameni politici și de cultură români; vom putea concluziona faptul că „ideea europeană” cu toate componentele ei culturale, civilizaționale și politice, a fost receptată de o manieră corectă, a fost promovată și susținută, atât în societatea românească dar și în politica externă, pe plan european.

Au existat în această perioadă oameni politici și de cultură români care prin modul în care s-au angajat să transpună în practică principiile și valorile definerii pentru „ideea europeană” au fost denumiți pe drept cuvânt „europeni”, au fost prețuiți și tratați cu cel mai mare respect în toate capitalele și cercurile politice și culturale din Europa. Gândirea și acțiunea politică a acestor elite culturale și politice românești s-a aflat, în mare parte, sub influența și sub impactul ideilor, principiilor, conceptelor și teoriilor politice apărute și promovate în Europa occidentală.

„Ideea europeană” nu este, așadar, un concept nou pentru elitele românești, ci dimpotrivă, ea, așa cum vom vedea, are o tradiție bogată și valoroasă în societatea românească din perioada interbelică.

În urma cercetării unui segment important al literaturii memorialistice interbelice, se desprinde cu claritate ideea că elitele conducătoare românești, care au înțeles valorile și principiile, dar și funcționarea instituțiilor democratice ce stau la temelia și configurează societățile europene occidentale și pe care le-au promovat cu hotărâre în spațiul românesc, au fost în primul rând români care și-au iubit cu ardoare țara. Pentru ei România s-a aflat întotdeauna în centrul preocupărilor și activităților publice pe care le desfășurau, fie în domeniul politic sau diplomatic, fie în cel cultural sau social-economic. Toți aceștia nu au încetat o clipă să creadă că românii sunt membrii ai familiei europene și că România aparține spațiului european prin istoria sa milenară și prin bogata sa cultură care a luat naștere la confluența dintre Orientul bizantin și Occidentul latin. Așa se explică comportamentul, atitudinile și manifestările din spațiul public al acestora, care le-au conturat statura de europeni, în adevăratul înțeles al cuvântului. Trebuie spus însă că, devenirea lor europeană îi ajută să-și servească cu mai mult succes țara, România. Ei au înțeles că ideea europeană este indisolubil legată de existența unei societăți libere și pluraliste și de edificarea unui stat politic democrat, guvernat corect și transparent prin reprezentanți aleși din rândul cetățenilor și care să lucreze pentru națiunea română. Constituția din 1923, cu lipsurile ei inerente, configurează în România o comunitate politică după un astfel de model european, capabilă să asigure siguranță și să genereze bunăstare pentru membrii ei. Când însă s-a abandonat acest model, prin îngrădirea drepturilor și libertăților cetățenești, renunțarea la pluralismul politic și mutarea deciziei politice de la reprezentanții aleși ai națiunii spre unele cercuri obscure, lipsite de reprezentativitate și fără responsabilitate, societatea românească a devenit una slabă și neputincioasă, iar statul s-a șubrezit din interior, astfel încât România a fost incapabilă să se apere când a fost atacată din toate părțile de vecinii ei.

Am putut constata că mulți dintre cei care și-au consemnat în scris gândurile, trăirile și experiențele cotidiene, în cele două decenii interbelice, au fost conștienți de faptul că numai statele organizate și conduse în mod democratic pot face față cu succes provocărilor venite din interiorul sau exteriorul acestora. A existat însă și o categorie de intelectuali români care nu au înțeles, din păcate, acest lucru. Aceștia din urmă au militat și sprijinit conduceri autoritare și dictatoriale, care au dus în final la paralizia societății și slăbirea statului român cu consecințele cunoscute astăzi. Istoria le dă dreptate celor din prima categorie, care au susținut că statele politice democratice sunt de succes și tot Istoria îi infirmă pe toți cei care au promovat și mai promovează încă modele politice care neagă Libertatea, nu acceptă pluralismul în societate sau mută decizia politică în zone ce nu se află sub controlul transparent al cetățenilor.

Modelul european occidental de stat politic și de societate civilă, cu toate imperfecțiunile lui, este singurul loc unde umanismul este la el acasă.

Această susținere nu înseamnă, însă, sub nici o formă că idealizez Occidentul, cu tot ce înseamnă realizările lui din sfera politicii, culturii sau activităților economico-financiare. Nu doresc să se înțeleagă că militez pentru preluarea modelului european prin *copy paste*, mimetism și servilism de tip balcanic. Acest lucru ar duce, fără îndoială, la o europenizare de suprafață a elitelor românești politice și culturale, fără a fi urmată de pătrunderea în țesutul social al României a valorilor și principiilor definitorii pentru acest model. Da, știu, integrarea europeană contemporană, prin care se încearcă întoarcerea țării noastre acasă în Europa, este un proces complex, dificil, adesea umilitor pentru noi românii. Dar nu există altă cale. Este necesar însă să refuzăm categoric ca acest demers să se transforme într-o aliniere docilă, însușirea unui comportament slugarnic, un abandon al interesului național. Drumul devenirii noastre europene nu trebuie să presupună pierderea pe acest parcurs a elementelor noastre identitare. Nici unul dintre popoarele Europei nu a făcut acest lucru. Identitatea noastră de români o generează pe cea de europeni. Cu cât este mai bine conturată și personalizată prima, cu atât va fi mai pregnantă cea de a doua. Cred, însă, că aducerea la noi acasă a modelului european și implementarea lui în armătura societății românești, în arhitectura instituțională și în fluxurile decizionale ale statului, este singura cale de urmat dacă dorim să ajungem la bunăstare și să ne bucurăm de respectul și aprecierea celorlalte națiuni europene, dar și a întregii lumi civilizate.

Astăzi România, oamenii politici, elitele culturale din mediul universitar și academic, trebuie să valorifice această valoroasă tradiție, să o preia, să o dezvolte și să o îmbogățească, astfel încât în procesul contemporan de integrare europeană la care participăm să nu mai fim priviți ca țară marginală, incompatibilă cu Europa, ci dimpotrivă să ne ocupăm locul pe care-l merităm în structurile UE și să ne aflăm mereu în mijlocul evenimentelor constructive europene.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE PRIMARĂ

ARGENTOIANU, Constantin, *Pentru cei de mâine amintiri din vremea celor de ieri*, vol.I-IV, București, Editura Humanitas, 1991-1993.

ARGENTOIANU, Constantin, *Memorii*, vol.V-XI, București, Editura Machiavelli, 1995-1998.

ARGENTOIANU, Constantin, *Însemnări zilnice*, vol.I-X, București, Editura Machiavelli, 1998-2009.

BELDIE, Constantin, *Caleidoscopul unui jumătăți de veac în București (1900-1950) și alte pagini memorialistice*, București, Editura Humanitas, 2014.

BLAGA, Lucian, *Hronicul și cântecul vârstelor*, București, Editura Humanitas, 2012.

BUȘE, Constantin, *Nicolae Iorga. Studii și documente (1871-1940)*, vol. I-X, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010.

CANTACUZINO, Sabina, *Din viața familiei Ion C. Brătianu (1914-1919)*, București, Editura Humanitas, 2014.

CAROL al II-lea, Regele României, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice (1904-1939)*, vol.I, București, Editura Curtea Veche, 2003.

CAROL al II-lea, Regele României, *Însemnări zilnice (11 martie 1937- 4 septembrie 1951)*, vol.I, București, Editura Scripta, 1995.

CĂLINESCU, Armand, *Însemnări Politice (1916-1939)*, București, Editura Humanitas, 1990.

DEUTSCH, Robert, *Nicolae Titulescu-Discursuri. Studiu introductiv, texte alese și adnotări*, București, Editura Științifică, 1967.

DIAMANDI, Stere, *Galeria oamenilor politici*, București, Editura Gesa, 1991.

DUCA, Ion Gheorghe, *Memorii*, vol.I-II, București, Academia Română, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, Editura Machiavelli, 2015.

GAFENCU, Grigore, *Însemnări politice*, București, Editura Humanitas, 1991.

GHIBU, Onisifor, *Oameni între oameni. Amintiri*, București, Editura Eminescu, 1990.

HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal Politic*, vol.I-III, Iași, Editura Institutul European, 1998, 2000, 2002.

HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal Politic*, Iași, Editura Institutul European, 1998.

HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal Politic (22 iunie 1941 – 28 februarie 1942)*, București, Editura Lucman, 2005.

HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal Politic (1 martie 1942 – 31 ianuarie 1943)*, București, Editura Comunicare.ro, 2009.

HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal Politic (1 februarie 1943 – 31 decembrie 1943)*, București, Editura Comunicare.ro, 2010.

HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal Politic (23 august 1944 – 3 noiembrie 1944)*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006.

HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal Politic (7 martie – 2 august 1945)*, vol.XIV, București, Editura Comunicare.ro, 2011.

HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal Politic (3 august – 31 decembrie 1945)*, București, Editura Comunicare.ro, 2012.

IONESCU, Nae, *Drumurile destinului românesc*, București, Editura Vremea, 2011.

IONESCU, Take, *Amintiri. Discursuri pentru România Mare*, București, Editura Fundației PRO, 2005.

IORGA, Nicolae, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediția a III-a, București, Editura Minerva, 1976.

IORGA, Nicolae, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, Iași, Editura Polirom, 1999.

IORGA, Nicolae, *Jurnalul ultimilor ani: 1938-1940. Inedit*, București, Editura Humanitas, 2019.

IORGA, Nicolae, *Memorii*, vol.I-VII, București, Editura Națională – S. Ciornei, 1939.

IORGA, Nicolae, *Memorii*, vol.I-II, Iași, Editura Polirom, 1999

MARINO, Adrian, *Viața unui om singur*, Iași, Editura Polirom, 2010.

IORGA, Nicolae, *Memorii*, vol.I-II, Iași, Editura Polirom, 1999.

IORGA, Nicolae, *Memorii*, vol.III, București, 1934.

KIRILEANU, Gheorghe Teodorescu, *Martor la istoria României (1872-1960). Jurnal și epistolar*, vol.I-IV, București, Editura RAO, 2013-2017.

LOVINESCU, Eugen, *Istoria Civilizației Române Moderne*, București, Editura Minerva, 1997.

MADGEARU, Virgil Nicolae, *Țărănismul*, București, 1921.

MADGEARU, Virgil Nicolae, *Agrarianism, Capitalism, Imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale românești*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999.

MADGEARU, Virgil Nicolae, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1940.

MANIU, Iuliu, *Testament moral politic*, București, Editura „Gândirea Românească”, 1991.

MANIU, Iuliu, *Trei discursuri*, București, Editura Anima, 1991.

MANOILESCU, Mihail, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942.

MANOILESCU, Mihail, *Memorii*, vol.I-II, București, Editura Enciclopedică, 1993.

MARGHILOMAN, Alexandru, *Note politice*, vol.I, București, Editura Scripta, 1993.

MARGHILOMAN, Alexandru, *Note politice*, vol.II-III, București, Editura Machiavelli, 1994-1995.

MARIA, Regina României, *Însemnări zilnice*, vol. VI-X, Iași, Editura Polirom, 2012- 2014.

MARIA, Regina României, *Jurnal de război (1916-1917)*, vol.I, București, Editura Humanitas, 2014.

MARIA, Regina României, *Jurnal de război (1917-1918)*, vol.II, București, Editura Humanitas, 2015.

MARIA, Regina României, *Jurnal de război (1918-1919)*, vol.III, București, Editura Humanitas, 2015.

MARIA, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol.I-III, București, Editura RAO, 2013.

MARINO, Adrian, *Viața unui om singur*, Iași, Editura Polirom, 2010.

NAGY-TALAVERA, Nicholas M., *N.Iorga – o biografie*, Iași, Editura Institutul European, 1999.

PROCOPIU, Irina, *Pagini de jurnal (1891-1950)*, Iași, Editura Polirom, 2016.

PROST, Henri, *Destinul României (1918-1954)*, București, Editura Compania, 2006.

RADOSAV, Doru, *Istoria din memorie: încercări de istorie orală*, Cluj-Napoca / Găteanu, Editura Argonaut, Symphologic Publishing, 2016.

RICEUR, Paul, *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.

SĂNĂTESCU, Constantin, *Jurnal*, București, Editura Humanitas, 1993.

SEBASTIAN, Mihail, *Jurnal (1935-1944)*, București, Editura Humanitas, 2016.

SEVASTOS, Mihail, *Amintiri de la Viața românească*, Iași, Editura Polirom, 2015.

SFÂNTUL AUGUSTIN, *Confesiuni*, București, Editura Nemira, 2000.

Simion, Eugen, *Genurile biografului*, vol. I-II, București, Editura Tracus Arte, 2018.

TITULESCU, Nicolae, *Discursuri*, București, Editura Științifică, 1967.

TITULESCU, Nicolae, *Documente Diplomatice*, București, Editura Politică, 1967.

TITULESCU, Nicolae, *Documente Confidențiale*, București, Editura Academiei Române, 1992.

ȚEPELEA, Gabriel, coordinator, *Iuliu Maniu în fața istoriei*, București, Editura Gândirea Românească, 1993.

ȚEPELEA, Gabriel, coordonator, *Ion Mihalache în fața istoriei*, București, Editura Gândirea Românească, 1993.

VAIDA-VOEVOD, Alexandru, *Memorii*, vol.I-IV, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006.
ZELETIN, Ștefan, *Burghezia Română. Originea și rolul ei istoric (1925), Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române (1927)*, București, Editura Nemira, 1997.

BIBLIOGRAFIE SECUNDARĂ

ALEXANDRESCU, Sorin, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998.
ARON, Raymond, *Introducere în filozofia istoriei*, București, Editura Humanitas, 1997.
BACON Jr., Walter M., *Nicolae Titulescu și Politica externă a României (1933-1934)*, Iași, Editura Institutul European, 1999.
BOIA, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 2017.
CAMPUS, Eliza, *Din politica externă a României (1913-1947)*, București, Editura Politică, 1980.
CAMPUS, Eliza, *Înțelegerea balcanică*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972.
CARP, Petre P., *Discursuri parlamentare*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2000.
CIORĂNESCU, George, *Europa unită. De la idee la întemeiere*, București, Editura Paideia, 2004.
COPOSU, Corneliu, *163 de vorbe memorabile*, București, Editura Vremea, 2014.
DJUVARA, Neagu, *Există istorie adevărată?*, București, Editura Humanitas, 2004.
DURANDIN, Catherine, *Istoria Românilor*, Iași, Editura Institutul European, 1998.
ECO, Umberto, *Cum se face o teză de licență*, Iași, Editura Polirom, 2014.
FREVERT, Ute, HAUPT, H.-G., coordonatori, *Omul secolului XIX*, Iași, Editura Polirom, 2002.
FREVERT, Ute, HAUPT, H.-G., coordonatori, *Omul secolului XX*, Iași, Editura Polirom, 2002.
FURER, François, coordonator, *Omul romantic*, Iași, Editura Polirom, 2000.
FOCȘENEANU, Eleodor, *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, București, Editura Humanitas, 1992.
GIRARDET, Raoul, *Naționalism și națiune*, Iași, Editura Institutul European, 2003.
GOIA, Vistian, *Elocvență și parlamentarism*, Cluj-Napoca, Editura „Presa Universitară Clujeană”, 1997.
HAYNES, Rebecca, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Editura Polirom, 2003.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *Prelegeri de filozofie a istoriei*, București, Editura Humanitas, 1997.

HITCHINS, Keith, *România (1866-1947)*, București, Editura Humanitas, 1998.

HOLBAN, Ioan, *Literatura Românească Subiectivă de la origini până la 1990. Autobiografia literară*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2007.

HUSAR, Al., *Ideea europeană sau Noi și Europa*, Iași, Editura Institutul European, Chișinău, Editura Hyperion, 1993.

IANCU, Gheorghe, *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania (1918-1920)*, Cluj Napoca, *Center for Transylvanian Studies, The Romanian Cultural Foundation*, 1995,

IANCOVICI, Dumitru, *Take Ionescu*, Timișoara, Editura de Vest, 2004.

IONIȚOIU, Cicerone, *Viața politică și procesul lui Iuliu Maniu. O jumătate de secol (26 octombrie – 11 noiembrie 1947)*, vol.I, București, Editura SP Bucureștii Noi, 1997.

IORGA, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, București, Editura 100+1 Gramar, 2002.

IORGA, Nicolae, *Transilvania IX. Ceasul pe care-l așteptam*, București, Editura Saeculum I.O., 2011.

IORGA, Nicolae, *Războiul nostru în note zilnice (1914-1916)*, vol.I-II, Craiova, Editura „Ramuri” S.A., 1932.

IORGA, Nicolae, *Istoria universală. Cursul universitar (1933-1936)*, vol.I, București, Editura Saeculum I.O., 2014.

IOSIFESCU, Silvian, *Literatura de frontieră*, București, Editura pentru literatură, 1969.

KISSINGER, Henry, *Diplomația*, București, Editura ALL, 1998.

KEYSERLING, Hermann, *Analiza spectrală a Europei*, Iași, Institutul European, 1993.

LIVEZIANU, Irina, *Cultură și Naționalism în România Mare (1918-1930)*, București, Editura Humanitas, 1998.

LENDVAI, Paul, *Ungaria lui Orbán*, Iași, Editura Polirom, 2017.

LEUȘTEAN, Lucian, *O istorie internațională a Europei în secolul XX (1919-1945)*, vol.I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.

LUNGU, Corneliu Mihail, GRIGORIE, Ioana, *1920. Un act de justiție. Documente*, București, Editura Elion, 2001.

MADAULE, Jacques, *Istoria Franței. De la Republica a III-a la Republica a V-a*, vol.III, București, Editura Politică, 1973.

MAIORESCU, Titu, *România, Războaiele Balcanice și Cadrilaterul*, București, Editura Machiavelli, 1995.

- MAIORESCU, Titu, *România și Războiul Mondial. Însemnări zilnice*, București, Editura Machiavelli, 1999.
- MAMINA, Ion, *Consilii de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, 2015.
- MANOLESCU, Ion, *Literatura memorialistică*, București, Editura Humanitas, 1996.
- MARINO, Adrian, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România.*, Iași, Editura Polirom, 2001.
- MARINO, Adrian, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Editura Polirom, 1995.
- MIHAI, Constantin, *Biserica și elitele intelectuale interbelice*, ediția a II-a, Iași, Editura Institutul European, 2014.
- MORAND, Paul, *București*, București, Editura Humanitas, 1993.
- MURARU, Ioan, IANCU, Gheorghe, PUCHEANU, Mona-Lisa, POPESCU, Corneliu-Liviu, *Constituțiile României-Texte. Note. Prezentare comparativă*, București, Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, 1993.
- NANU, Frederic C., *Politica externă a României (1919-1933)*, Iași, Editura Institutul European, 1993.
- NĂSTASE, Adrian, *Nicolae Titulescu – contemporanul nostru*, București, Editura Metropol, 1995.
- NEAGOE, Stelian, *Istoria Unirii Românilor. De la Cuza Vodă Întemeietorul la Ferdinand I Întregitorul*, vol.2, București, Editura Diogene, 1993.
- NEUMANN, Victor, HEINEN, Armin, *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, Editura Polirom, 2010.
- NICULAE, Vasile, ILINCIOIU, Ion, NEAGOE, Stelian, *Doctrina țărănistă în România. Antologie de texte*, București, Institutul de teorie socială al Academiei Române, Editura Noua Alternativă, 1994.
- ORNEA, Zigu, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, ediția a IV-a, București, Editura Cartea Românească, 2015.
- ORNEA, Zigu, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980.
- PECICAN, Ovidiu, *Europa în gândirea românească interbelică*, Iași, Editura Institutul European, 2008.
- PINTEA, Silvia, *Istorie și contraistorie – Mărturii de istorie orală -*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013.

- POP, Iulia, *Memorie și suferință. Considerații asupra literaturii memorialistice a universului concentraționar comunist*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2010.
- RAD, Ilie, *Cum se scrie un text științific: disciplinele umaniste*, ediția a 2-a revizuită, Iași, Editura Polirom, 2017.
- RĂDULESCU-MOTRU, Constantin, *Scrieri politice. Cultura română și politicianismul (1904). Naționalismul (1909). Sufletul neamului nostru (1910). În zilele noastre de anarhie (1910). Psihologia ciocoismului (1911). Psihologia industriașului (1911). Din psihologia revoluționarului (1919). Concepția conservatoare și progresul (1924). Țărănismul, un suflet și o politică (1924). Demagogia școlară (1927). Ideologia statului român (1934). Românișmul (1939). Etnicul românesc (1942)*, București, Editura Nemira, 1998.
- SCURTU, Ioan, *Istoria civilizației românești. Perioada interbelică (1918-1940)*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 2012.
- SCURTU, Ioan, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, București, Editura Enciclopedică, 1994.
- SCURTU, Ioan, BUZATU, Gheorghe, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999.
- SCURTU, Ioan, *Iuliu Maniu*, București, Editura Enciclopedică, 1995.
- SCURTU, Ioan, *Viața politică din România (1918-1944)*, București, Editura Albatros, 1982.
- SCURTU, Ioan, BULEI, Ion, *Democrația la români (1866-1938)*, București, Editura Humanitas, 1993.
- STAN, Apostol, *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, București, Editura Saeculum I.O., 1997.
- STANOMIR, Ioan, *Apărarea libertății (1938-1947)*, București, Editura Curtea Veche, 2010.
- TODOROV, Tzvetan, *Abuzurile memoriei*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.
- ȚURLEA, Petre, *Carol al II-lea și Iuliu Maniu*, București, Editura SemnE, 2013.
- VIANU, Tudor, *Din psihologia și estetica literaturii subiective și Sinceritatea în literatura subiectivă în figuri și forme literare*, Editura Casa Școalelor.
- VILLARI, Rosario, coordonator, *Omul baroc*, Iași, Editura Polirom, 2000.
- XENI, Constantin, *Take Ionescu*, București, Editura Tritonic, 2002.
- XENOPOL, *Teoria Istoriei*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
- ZUMTHOR, Paul, *Babel sau nedesăvârșirea*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- *** *România. Documentele Unirii 1918*, album, Arhivele Statului din România, București, Editura Fundației Culturale Române, 1993.
- *** *Cartea Neamului – Marea Unire de la 1918. Documente*, București, Editura Globus, 1993.

*** *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe (1916-1918)*, vol.I-II, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

*** *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. (1918-1928)*, vol.I-IV, Iași, Editura Tipo Moldova, 2011.

*** *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, Academia Română. Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan”, București, ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

*** Revista „Lumea credinței”, anul II, nr.3, 2012.